

„Ilyen borzalmat, mint ezen az éjszakán, soha nem éltem át...”

Tanúságtevők a holokauszt roma elszenvedőiről

A II. világháború után a koncentrációs táborok túlélői keservesen kezdtek hazatérni. Ki vonat-
tőkön hasalva, ki gyalog vánszorogva, szekerekre,
kocsikra kéredzkedve. Másokat vöröskeresztes au-
tóbuszok, szerelvények szállítottak vagy hazafelé,
vagy külföldi kórházakba, szanatóriumokba. A tá-
borokban átélt szörnyűségek, a súlyos egészségká-
rosodás és begyógyíthatatlan lelki sebek után ide-
haza is sokkhatásokkal kellett szembesülniük. Leg-
többüknek itt hullott darabokra utolsó reményük,
amit az elhurcolt, vagy hátrahagyott családtagjaik
vizszontlátásába vetettek. Ekkor kellett arra is ráé-
bredniük, hogy egykori vagyontárgyaik többé már
visszaszerelhetetlenek, mindaz, amiért felmenőik
nemzedékei dolgoztak, végérvényesen semmivé
lett. Nemcsak a napi betevő megszerzése jelentett
gondot, de azon öltözetten kívül, amit az útra kap-
tak/szereztek, valójában még váltóruhájuk sem
volt. Megsegítésükre elsősorban a Nemzetközi Vö-
röskereszt vállalkozott. Az amerikai zsidó segély-
szervezet, a Joint és a Palesztinai Zsidó Ügynökség
is jelentős adományokkal igyekezett részt vállalni
saját hitsorsosai talpra állításában. A segítség és
segélyek összehangolásában, azok legcélszerűbb
felhasználásban az 1945 márciusától szeptemberéig
önálló szervként működő magyarországi zsidó De-
portáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB)
működött közre, amely akkortól az Országos Zsidó
Segítő Bizottság szervezetébe tagozódva folytatta a
tevékenységét.

A DEGOB a hozzájuk segítségért forduló túl-
élők mindegyikével részletesen elbeszélte, hogy
milyen rettenetekben volt része. A Magyarországról
Auschwitzba deportált, a szelekciót átélt zsidók
nagy része a birkenauai cigánytáborban, romák kö-
zött töltötte lágerbeli első időszakát. A Ravensbrück-
be, Dachaubá hurcoltak közül is sokan vetődtek
romák közé. A felvett jegyzőkönyvekben erről az
időszakról, az uralkodó állapotokról is található
közlések, így olvastuk során a haláltáborok roma
rabjainak szenvedései is érzékelhetőkké válnak. A
nyilatkozók különböző időben érkeztek, más-más
elhelyezési körletekben (férfi és női blokkokban, ba-
rakkokban, sátrakban) többnyire néhány naptól pár
hétig terjedő időtartamot töltöttek velük.

A koncentrációs táborokból hazatért romákat
nem várták kitért karokkal, támogatásukra, felka-
rolásukra nem történtek külön lépések. Szenvedé-
seiket nem vették számba, sokáig el sem ismerték,
így mindazt, amit átéltek mások sem rögzítették,

maguk sem vetették papírra. Zsidó sorstársaik GE-
DOB-jegyzőkönyvekbe diktált megfigyelései, ta-
pasztalatai azonban róluk is szólnak. Ezen informá-
ciók kigyűjtése, egybeterelese és elemzése mindezi-
dáig elmaradt. A következőkben az említett doku-
mentumokból a haláltáborokba hurcolt romákról
mozaikszerűen összeálló képet igyekezünk megmu-
tatni. (Az idézeteket a felső indexben követő szám az
idézett forrásjegyzőkönyv sorszáma.)

Az elhelyezési körülményekről

A legtöbb romát és szintit (azaz sajátos roma dia-
lektust beszélő német cigányt) 1943. február végétől
kezdődően Auschwitz-Birkenaubá deportálták, ahol
Himmler parancsára külön cigány részleget hoztak
létre. Mivel az indiai eredetű romákat a fajelmélet
eredendően árjának tekintette – akik azonban a
„vérkeveredés” révén elveszítették faji tisztaságukat
– az első időkben későbbi fajgenetikai tanulmányo-
zásuk miatt rekesztették ide őket. A rájuk vonatkozó
„családi tábor” szabályok is alaposan eltértek többi
rabtársuktól. Amikor újabb és újabb roma transz-
portok érkeztek (tizenöt országból megközelítően
huszonháromezer európai cigányt hurcoltak ide),
járványok, ál orvosi kísérletek, alultápláltság pusztí-
totta őket. A tarthatatlan állapotoktól megborzadva
1944 tavaszi lágerszemléjén maga Himmler rendel-
te el az ott kínlódók megsemmisítését. Tette ezt an-
nál is inkább, mert kellett a hely a Magyarországról
Auschwitzba indítani szánt zsidó áldozatoknak. Az
első „kiürítési” kísérlet azonban meghíusult a cigá-
nyok váratlan ellenállásán. (Kövekkel, késekkel, bo-
tokkal igyekeztek ellenállni, s vélhetően a barakkok
esetleges felgyújtására alkalmas eszközökkel vívták
ki a legtöbbüknek már csak néhány hónapnyi létet.)
Ezért is találkozhattak össze tömegével a cigánylá-
ger lakói és a tőlük származásuk miatt kiszolgálta-
tott zsidó polgártársaik. Az általuk megélt – még az
ott megszokottnál is elviselhetetlenebb – elhelyezési
körülmények is nagyrészt a romák kényszerűségéből
elnapolt lemészárlásából adódtak.

Auschwitzba érkezünk. Ott elválasztottak
anyámtól és én a bátyámmal a fürdőbe kerültem. Ott
lenyírták a hajunkat, szőrtelenítették a testünket és
minden ruhánkat elvették. Csikos háftlingruhát ad-
tak helyette. A cigánylágerba vittek bennünket, ahol
elszakítottak egymástól. [...] 5 hétig ott maradtam.
A barakkban 1200 ember volt. A földön aludtunk
olyannyira összezsúfolva, hogy mozdulni is alig

lehetett.⁹²⁴ A cigánylágéberbe kerültem. Itt háromszáz embernek szánt helyen 1500-an voltunk összetömörítve.²⁴³⁷

A cigánylágéberbe kaptunk beosztást, nem volt hely, a barakk még nem volt akkor egészen készen, az éjjelt még nem is töltöttük benne. Estére ezután bevittek a félig kész barakkba, a 7-es blokkba 1300-at. Nem volt fekvőhely, csak ülni, vagy állni lehetett.²²⁰ Én a cigánylágéberban laktam, ahol egy kis helyiségben 240-en szorongtunk. Tető nem volt, csak egy pár deszka és piszkos padló. Nem volt sem vízvezeték, sem mosdó.¹⁵¹

A blokkba, ahová kerültünk, 1200 ember volt. Egyik oldalon cigányok laktak, a másikon mi. A blokkból nem volt szabad kimennünk. Szükségünket is bent végeztük. Víz se kaptunk. [...] Egy priccseken tízen fekvődtünk. Beesett az eső. Az ágyak háromsorosan voltak egymás fölött elhelyezve. Nagyon gyöngé tákolmányok voltak és túl voltak terhelve. Megesett, hogy leszakadtak. Ilyenkor súlyos sebesülések, sőt halálesetek is fordultak elő.¹⁶¹

Az E lágéberbe (cigánylágéber!) kerültem. Egy blokkban kétezeren tolongtunk, annyi helyünk is alig volt, hogy két lábon megálljunk.¹⁹⁴⁶ Éjszaka fekvőhely nem volt, egy barakkba annyit zsúfoltak össze, hogy kb. 160 ember egymáson fekvődt. Reggel azután vetük észre, hogy egymást agyonnyomtuk.⁵²²

Egy istállóba vittek bennünket, ahol képtelenség volt aludni, mert nem volt hely. Egy hideg cementpadló volt, azon fekvődtünk, takaró és szalma nélkül.²⁰²¹ ...Később elkerültem a cigánylágéberbe, itt azonban már a földön fekvődtünk ágy hiányában.¹⁰⁹² Éjjel után vittek be a cigánylágéber 13. sz. blokkba. Fáradtak voltunk, a priccsekre tizennégyen egymás mellé lefekvődtünk és alig hogy egy órát aludtam, már fel kellett ébredni.¹⁹⁷⁰ Bevittek bennünket a cigánylágéberba, egy blokkba s mindenkinek adtak egy pokrócot, tizennégyen fekvődtünk egy priccseken.²⁵⁷⁵ Egy blokkban ezren [voltunk], 10-12 ember [jutott] egy kojára.¹³⁵⁸ (A koja háromemeletes fekhely.) A cigánylágéberben voltunk elhelyezve, ezren egy blokkban, tizenketten egy koján.⁵¹⁴ A cigánylágéberbe kerültem, ezren voltunk egy blokkban, egy koján 15-20-an, de ezenkívül még a földön is fekvődtünk.¹⁷³²

Elvittek a cigánylágéberbe. Egy blokkban fekvődtünk 1200-an, csupa fiatal gyerek, kevés volt a hely, össze voltunk zsúfolva.⁶⁵⁶ Deszkán fekvődtünk, szalma és pokróc nélkül.⁸⁶³ A C. lágéberben, az ún. cigánylágéberben voltunk elhelyezve, 700-an, a földön fekvődtünk, sem szalmánk, sem takarónk nem volt.³⁴⁴⁷ A cigánylágéber egyik barakkjába kerültünk. Ezren egyben. Nem voltak ágyak, kavics és tégladarabok voltak a párnáink.⁹⁹¹ A cigánylágéberben, egy blokkban 1500-an voltunk, fekvőhelyünk nem volt, csak a cementen fekvődtünk a földön, takarót is csak másnap kaptunk, háromnak jutott egy takaró.¹⁵²³ ...És hideg van. Auschwitz 500 méter magasan fekszik valami leírhatatlan sivár helyen. A hely olyan sivár, hogy rovarok, férgek sem élnek meg a tábor területén. Ideális klíma a kiirtásra. Magyar ember nem érti, hogy

július és augusztus hóban hogyan lehetnek ilyen hideg reggelek. Később kezdünk segíteni magunkon. A cigányoktól élelmünkért pulóvert cseréltünk.¹⁷³⁵

A cigánylágéberben 1200-an voltunk egy blokkban, csupa gyerek [...] volt itt. Négy hétig betonon fekvődtünk, minden szalma és takaró nélkül.¹³⁵¹ Itt priccseken fekvődtünk, 12-15 ember fekvődt egy priccseken – egy priccse kb. 4 emberre volt méretezve – eleinte minden szalmacsák és takaró nélkül, később tizenöt ember kapott egy takarót.²²⁷⁸

Simone Veil francia politikus, egykori miniszter, a holokauszt túlélője úgy emlékezett vissza, hogy kicsit irigyen nézték a szomszéd, szögesdróttal elválasztott „cigány tábor”, ahol apjuk, anyjuk, nagyszüleik körül a gyermekek, bár ők is csontig soványodva, de ott játszadoztak, futkároztak. (És arra is, mennyire megrendültek, amikor megtudták, hogy együtt vitték őket a gázkamrákba.)

A jegyzőkönyvekben is található olyan mondatok, amelyek ezt az érzést tükrözik.

A lágéber, ahová vittek, cigányokkal volt tele. Itt kizárólag cigányok éltek, egész családok együtt.²²⁵⁷ Én először az ún. „cigány-lágéberba” kerültem. A cigányok együtt voltak a családjaikkal, mi ezektől külön voltunk teljesen.²⁰⁹⁷ A cigányok családotól laktak itt, elegánsan öltözködtek, pizsamákban, sortokban sétáltak. Az utak virágokkal voltak szegélyezve.²²²⁹ A cigányokkal jobban bántak, mint velünk, mert azoknak még a haját sem vágták le.⁸²

Az élelmezésről

Sokan írógépbe diktálták az auschwitz-birkenai cigánytáborban uralkodó éheztes körülményeit is, amitől szintén a kínok kínjait voltak kénytelenek valamennyien kiállni:

Reggel másfél deci kávé adtak, és aki panaszkodott, hogy nem jutott, azt megverték annyira, hogy eszméletlenül esett össze. [...] A cigányoknak nem jutott mindig ebéd, délben nekünk sem jutott, este ettük az ebédet, burgonya volt vacsorára, de nekünk csak 3-4 szem jutott belőle, és ha valaki panaszkodni merészelt, ismét bottal ütöttek, hogy saját vérében fekvődt.²² Ebédre egy kb. másfél literes lábasban kaptunk valami kotyvalékot, volt benne fű, széndarabok, kavics, homok, szalma, korpa. Répalevesnek hívták és valami répa tényleg volt is benne. Négyen kaptunk egy kenyéret és este egy kis margarint hozzá.¹⁶¹

Kaptunk répalevest és kenyéret margarinnal.¹⁶⁵¹ A napi étkezésünk a következőkből állt: egy adag kenyérből és negyed liter levesből.¹⁹⁷⁰ Délután négy órakor egy kis feketét osztottak, de oly nagy volt a tolongás, hogy én reám nem is jutott fekete.²⁰²¹

Élelmet is adtak, lavórokat ötnak, ebből ettük a Dörrgemüset (száritott főzeléket – *a szerk.*). Este hideg ellátás; kenyér, wurst, margarin, méz, csak persze naponta csak egyik. Számolgatjuk a kalóriamérleget, semmi jót nem látunk.¹⁷³⁵ Öten kaptunk enni egy fazékból, minden evőeszköz nélkül, sorba kel-

lett inni belőle. Negyed kenyeret kaptunk volna egy napra, de a cigányok ellopták és így csak egyhatod kenyeret kaptunk. Főtlálékunk azonban egy zöldszínű leves volt, amely azt hiszem fűből [készült], és kavicsok, homok és fadarabkák úszkáltak benne.⁹⁹⁹ Kevés kávé, egy adag kenyeret és csomag margarint, ebédre pedig egy fazékban tizenkét embernek két decit számítva egy személyre – valami fűből készült homokos, brómos levest.¹⁵²³ Három napig nem adtak semmit enni, azután a harmadik napon kaptunk egy kis kenyeret s valami zöld színű levest. Amikor az ebédet hozták, elloptak belőle, úgy hogy soknak nem jutott.²⁵⁷⁵ A leves, amelyet egy táliban hoztak be, miután sem kanalunk, sem tányérunk nem volt, mindenki egy-egy kortyot ivott egymás után belőle. Nagyon gyakran előfordult, hogy nem jutott mindenkire sor, mert ebből az ehetetlen levestől is csak nagyon keveset kaptunk. Feketét kaptunk és valami kenyeret, margarinnal.²⁴³ Kosztunk szénből meg fűből állt, nem lehetett megenni, ötnak adtak egy kenyeret.⁴⁹⁴ Az élelemért is órák hosszatt kellett a szabadban várni. Minimális kosztot kaptunk, és abba is orvosságot kevertek. Sokan megbetegedtek, úgyszólván mindenki megkapta a diarét, ez aztán teljesen legyengítette az embert, nem tudtunk lábra állni.²⁰⁵⁵ Vízből főtt rohadt káposzta volt a kosztunk, de később már ennek is nagyon örültünk volna.⁹¹² A koszt nagyon rossz volt és nagyon kevés. Kenyér sokszor nem is jutott, mert tízbe is vágták négy helyett.⁹²⁴

Sokat éhezünk [...] minden csekélységért az SS-ek bántalmaztak.⁶⁵⁷ A víz erősen klórozott. Itt nincs fertőzési veszély – csak ha a németek akarják.¹⁷³⁵

A napirendről

A zsidó foglyok első, még a különféle munkákra való szétkülönítés, és végsőnek szánt lakóhelyükre – vagy újabb szelektálások után gázkamrába – indításuk előtti heteiket töltötték a cigánytáborban, így ottlétük alatt kénytelenek voltak a cigányok fegyelmzésére kialakított napirend szerint élni. A hajnali ébresztés, verésekkel kísért napi többszöri hosszatt létszámmellenőrzés is csak egy volt a gyötres-megalázás-kimerítés eszköztárából.

Három hétig voltunk itt [a cigánytáborban], három napig hajnali 3 órákor ébresztő volt, aki nem tudott elég gyorsan elkészülni és kimenni az Appellplatzra, azokat a felügyelők verték. Sokszor hosszú órákon át, álltunk mindaddig, amíg a létszám végre egyezett, ilyenkor sokszor térdeltünk is büntetésből.¹⁵²³ Appell állás [létszámállítást] már itt is volt. Ötös sorban kellett felállnunk és órákig álltunk.²²⁰ Az appell itt külön gyötrellem volt, mert a cigányok nem tudtak számolni, úgyhogy huszonötösör is előlről kellett kezdeni a számolást, végül már alig álltunk a lábunkon.¹⁶⁵ Két hétig voltam ott. Kétszer naponta appellt álltunk órák hosszatt, esőben, sárban, sokszor meg tűző napon.³⁵⁹ Hajnali 4 órákor már felébresztettek, appellre kizavartak és ott álltunk sok-

szor egész napon át, nem engedtek be a blokkba.⁸¹⁴ Reggel 4 órától 8 óráig állni kellett vigyázállásban. Megszámláltak bennünket és a létszám nem egyezett és mindig előlről kezdték. Ez naponta kétszer ismétlődött meg. Néha még hosszabb ideig is kellett állni.¹⁰⁴⁹ Még egész csillagos volt az ég, hűvös volt, fáztunk a vékony ruhában, amit adtak, fehérenmű csak némelyiknek jutott, úgyhogy én nem kaptam és három órán keresztül álltunk kint, délután újra folytatódott az appellállítás.¹⁶⁰⁸ Naponta kétszer álltunk apellt és peddig reggeli három-félnegyedtől nyolcig, és délután öttől hétig. Kimentünk hajnalban 3 órákor, kopasz fejfel, vékony ruhában, fáztunk és nagyon sírtunk hozzátartozóink után.¹⁹⁷⁰

Este 9 órákor volt takarodó, azután csendben kellett maradnunk, mert ha nem voltunk csendben, akkor vertek bennünket. Minden harmadik nap mehattunk mosakodni.¹⁷⁷⁸ A forró fürdőtől felhevülten, könnyű, nyári ruhába öltözve kihajtottak a szabadba, és egész nap itt kellett állnunk a hidegben, míg az utolsó csoport is elkészült. Akkor visszavittek a sátorba, de addigra már meg voltunk gémberevedve a hidegtől, és sokan belázasodtunk. Tizenhárom napot töltöttünk ebben a Zeltben, nem is ülve, csak állva, az éjszakák és a nappalok összefolytak. Hajnalban már 4 órákor kezdték az Appell-lal való kínzást, sokszor 2-3 óra hosszatt is kint kellett állnunk a hidegben kabát nélkül, nyári ruhában, néha csuromvizesre ázva.²⁰⁵⁵

Úgy 6-7 óra körül kaptunk keserű kávé, vagy teát, 9 óra körül kaptuk az ebédet: valami zöldségfélét, ami ehetetlen volt, 4 órákor újból volt tea s azután egy kis darab kenyér. Két hét után kiválasztották az erősebbeket és elkerültünk Dachaubá.²⁰²¹

Agresszivitás

Többen említették meg azt is, hogy megérkezésük után a cigányok néhány blokkban nagyon agresszívek voltak velük szemben. Nemcsak az őrtől kellett elszenvnedniük ütlegelést. „Nagyon vertek minket”, a „cigányok komiszan viselkedtek velünk” – köszön vissza több jegyzőkönyvből is. Más országokból érkező zsidók, akik nem a cigánytáborban ismerkedtek a lágér embertelen körülményeivel, szintén arra panaszkodtak emlékirataikban, hogy a régebbi foglyok kegyetlenkedtek velük az érkezésükkor. (Több visszaemlékezésben olvasható az is, hogy a lengyelországi zsidó foglyok mekkora ellenszenvvel, agresszivitással fogadták magyar hitsorsosait, akik csaknem öt évet szabadon élhettek, miközben az övéiket már lágerekben pusztították.)

Az elembertelenítő hatalmi gépezet, az állandó éhség, kialvatlanság, végsőkig kiszolgáltatottság, a gázkamrákról szerzett tapasztalatok, a krematóriumok kéményéből áradó folyamatos füst és bűz, a szelektálások és emberkísérletek rettegései már rég felőrölték a régebben ott raboskodókat. Közülük többeket az akár csak egynapnyi túlélésért folytatott küzdelem valóságos ragadozókká tett. A cigánytá-

borban ráadásul pont azokban a hetekben még a haláltáborokban is példátlan helyzet keletkezett. Egy rabokkal teliszűfolt táborrészben kellett elhelyezni gyors egymásutánban kb. háromtábornyi embert úgy, hogy a barakkok mellett sátrakat, istállókat, s minden létező helyet igénybe vettek. A frissen érkezett zsidók felfokozott, indulattal teli helyzetbe érkeztek. Nem tudhatták, hogy a cigányokat csaknem kiirtották azért, hogy számukra valamivel több helyet biztosítsanak.

Gondoljunk csak bele, egyébként is mit érezhetett az a háromszáz ember, akik életterébe – mint korábban épp a szemtanúk tudósításából olvashattuk – kilencszáz-ezerkétszáz újabb rabot zsúfoltak be hosszú hetekre! Milyen tetre sarkallhatta az életösztön azt a tizenkét embert, akik mellé, esetleg helyükre újabb alvótársak igyekeztek odafurakodni! Mire vihette rá a kollektív büntetésről való félelem a szabályokat még nem ismerők hibái láttán azokat, akik már ismerték azok súlyos következményeit? A csak ideig-órákig való túlélés is pusztán azoknak adatott meg, akik erősebbek, ravaszabbak, ügyesebbek – ha úgy tetszik önzőbbek, gátlástalanabbak – és/vagy szerencsésebbek voltak.

A lágerrendszer működtetői szándékosan gerjesztették is a foglyok közti agresszivitást. A rendszert úgy tervezték, hogy az áldozat ellen egy másik áldozatot használjanak fel, felelősítve benne azokat az ösztönöket, amelyek szembe fordítják a sorstársaival, és az SS-őrök kiszolgáltatott bábjaivá teszi mindannyiukat. Épp ezért előszeretettel válogattak ki kápónak erőszakos bűnözőket, akik hasonló karakterű beosztottaikkal együtt garantálták a brutalitást a többi rabbal szemben. Egy szabad pillanata sem lehetett a raboknak, amelyet nem az ellene büntetlenül elkövethető erőszak félelmében tölt. A közülük kiválogatott kápókkal szemben elvárás volt az őrök utasításainak kíméletlen teljesítése, amiért elnézték/elvárták a többiek rovására menő erőszakos ügyeskedéseiket is. Ahogyan a kápók is a hierarchiában alattuk levő blockáltesterek (barakkfőnökök), stubenáltesterek (szobafőnökök), ételosztók és mások javára – és az önnön érdekükben – folyó erőszakosságát, kisebb visszaéléseit. A brutalitás így futott végig a rendszeren, amelynek legfőbb rendezőelve volt.

Az auschwitz-i állomáson szelektáltak, öregeket és gyerekeket balra állították, a férfiakat és nőket jobbra és fertőtlenítés és fürdés után, miután ruháinktól megfosztottak, csíkos ruhába öltöztetve a cigánylágerbe vittek. A cipőnket nem vették el és a cigánylágerben a cigányok akarták rólunk levenni, persze nem engedték, megkezdődött a verekedés, nekünk jöttek és nagyon megverték.¹¹¹⁴ A Blockáltesterek német cigányok voltak, akik ütöttek vertek bennünket minden ok nélkül, épp csak kedvtelésből.⁹²⁴

A cigányok német parancsra a legrettenetesebb módon bántak velünk. [...] Egy hét után átvittek a 6-os munkásblokkba.²⁴³⁷ A cigányok nagyon komiszak voltak, állandóan vertek bennünket. Két hóna-

pig voltam a cigánylágerben, aztán Esskommandóra lettem beosztva, s B. lágerbe kellett vinnem az enni-valót.²⁵⁷⁵ Élelmünk felét ellopták és nem tehetünk semmit ellene, mert ők voltak a felügyelőink. Vertek, amennyire csak tehették. Szerencsére egy idő múlva elkerültem innen.²²²⁹

Egy túlélő, aki később közelebbi ismeretséget kötött a tisztségviselő rabokkal, azt is bediktálja, hogy nemcsak a cigányok, hanem a köztörvényesek, sőt a politikai foglyok közül kiválogatottak is ugyanúgy, előírt „normák” szerint jártak el.

Megismerjük a cigányokat, a betörőket, a politikai háftlingeket és elbeszéléseikből megtudjuk, hogy milyen karaktereknek tartják magukat, milyen eredeti elgondolású és nagyszerű csupaszív harcosok ők. Egy-egy súlyosabb testi sértés – térdkalácstörés, koponyaalapi törés, veseroncsolás, fejbőrfelepesztés – csak szerencse, mert hetekkel ezelőtt naponta 20-25 halott volt előírva blokkonként.¹⁷³⁵

A cigányláger felszámolása

Számos túlélő fontos kötelességének érezte, hogy az 1944. augusztus 2-3-ai tragikus – mai ismereteink szerint 2897 cigány elpusztítását hozó – éjszakáról, vagy következményeiről szerzett tapasztalatairól, érzéseiről is tanúságot tegyen. Beszámolóik kivétel nélkül a tisztelet hangján szólnak, amit többekben nemcsak a romák kollektív elpusztítása keltette sajnálkozás, hanem sajátos, eleve reménytelen és a láger történetben példátlan ellenálláskíséretük megörökítésének szándéka is motivált.

A tábori kórházba kerültem, mint ápoló. A kórház akkor zsidó és cigány osztályból állott, egészen 1944. augusztus 2-ig, amikor este több teherautó jelent meg a kórház előtt és az összes cigány pácienseket öregeket és tuberkulotikusokat, öröklött vérbajos és kiehézett gyerekeket elvittek. Ugyanekkor elszállították a tábor összes többi cigány lakóit is és mint utóbb megbízható forrásból értesültem valamennyiüket, szám szerint 3451-et elgázostították.³⁰⁸

Két rettenetes éjjel kísért még mindig és kísérteni fog életem végéig. A cigányláger és a cseh Familienlager kiürítése. Először a cigánylágerrel végeztek. A fiatalokat munkára, az öregeket és gyermekeket kivétel nélkül gázba vitték. Egy éjjel történt. Már napokkal előbb rebesgettek róla, aztán be is következett. Szívszorogva figyeltük a nehéz teherautók zúgását, jöttek-mentek, nagyon sűrűn fordultak a láger és a gázkamra között. Egymásra dobott testeket vittek a gáz felé. Szívbe markolók voltak a sikolyok, a segélykiáltások... A cigányláger jobbra tőlünk a második láger volt, az éj csöndjében áthatoltak hozzánk a hangok. Aztán jött a cseh-láger.²²⁵⁷

Borzalmas élményem volt egy éjjel. Arra ébredtem, hogy rengeteg autó érkezik, és a vadászkutyák nagyon ugatnak. Nagy kiabálás volt: „Hilfe!”, „Mutter!”, és zokogás. Rémes volt ezt hallani, és nem is mozdulhattunk a barakkból, csak lestünk ki és láttuk, hogy az ég vörös a lángtól. [...] A betegeket

meztelenül feltették egy autóra, és melléjük a hullákat, vitték őket a gázba.^{1695.} A mellettünk levő barakkban német cigányok voltak. Egy éjjel borzasztó jajveszékelést hallottunk. Másnap megtudtuk, hogy az egész tábort [...] elgázosították.^{74.}

Velünk szemben volt a revier (rabkórház), egy alkalommal délután 5-6 óra felé megállott egy autó, bedobálták a beteg embereket az autóba és gyorsan elhajtottak a krematórium felé. Egy éjszaka iszonyú visítást hallottunk, később megtudtuk, hogy a cigányokat égették el akkor.^{746.}

A sokat emlegetett Mengele százados kedvenc vesszőparipája az örökléskutatás volt, ezért különleges elbánásban részesítette az ikreket. A cigánygyerekek közt volt három ikerpár is, egy a Kórházban, két pár a láger Kindergartenjában. Ezeket a gyerekeket 1944. augusztus 2-án délelőtt dr. Mengele, dr. Rabinovitsnak a cigánybarakk főorvosának személyes gondjára bízta és este külön autóval jött értük. Harmadnap igen dühösen érkezett Mengele a kórházba és kereste a cigánygyerekek kezelőorvosát. Lehordta a sárga földig mondván, hogy a betegeket nem vizsgálják gondosan, nem törődnek velük, az orvosokat csak a pót-élelmiszeradagok érdeklik és súlyos megtorlásokat helyezett kilátásba, mert az egyik cigányikernél könnyen felfedezhető tuberkulotikus elváltozást nem észleltek, vagy nem írták be a kórtörténetbe. Az összeszidott orvosnak arra a kérdésére, hogy mégis hogy derült ki, hogy a gyerekeknek ez az elváltozása megvan: Mengele magától értetődő természetességgel egy boncolási jegyzőkönyvet húzott elő, melyben az előzőleg nyilván elgázosított kis gyerekek szabályszerű felboncolásakor [készült] lelet volt teljes szakszerűséggel leírva.^{308.}

Amikor a cigánybarakkot fel akarták oszlatni és a bennlakókat elégetni, a cigányok ellenszegültek. Erre riadót fújtak a táborban, mintha ellenség volna közelben és fegyverrel kényszerítették őket a halál-marsra.^{109.} Egy éjjel nagy lövöldözés volt 12 óra tájban, nagyon sötét volt és nagyon kiabáltak, és sikoltoztak, és nem volt szabad senkinek sem kimenni, s nem tudtuk, hogy mit csinálnak. Reggel megtudtuk, hogy a cigányokat vitték a gázba, azok tudták, hogy miről van szó és ellen akartak állni, ezért lövöldöztek közénk, és így kényszerítették a krematóriumba.^{278.}

Birkenaubába a szokásos kirabláson és szelektálás után az E lágerba kerültem. Az E láger lakói cigányok voltak és odaérkezésem után néhány nappal később kiválasztottak önként jelentkezőket munkára. Százhuszan jelentkeztünk, de csak nyolcat vettek igénybe. Nyolcunkat áttettek egy külön barakkba és az ottmaradott cigányokat levetkőztették, autóra dobálták és bevitték a gázkamrába. Az első transzport elszállítása után pár órára mi nyolcunkat bevezettek egy helységbe, amelyen kívül fürdő felirat volt látható. Egy kb. 50 m²-es területre 400 embert zsúfoltak össze azzal, hogy fertőtleníteni fogják őket, mindenkinek kiosztottak egy törölközőt és szappant aztán egy hosszú folyosón keresztül bevezették őket

egy helységbe, ahol zuhanyozók voltak. Itt a 400 emberre rázárták az ajtót, beeresztették a ciángázt, amely a szerencsétleneket megölte. Szenvedésük kb. öt percig tarthatott, mely idő után egy gázálcós SS bement a kamrába, kinyitotta a két ablakot és a szelölés után átadta a hullákat először a fogorvosoknak. Azokat az embereket, akik a hullák szájából az aranyfogakat kiütötték, fogorvosoknak nevezték, de hogy valóban az lenne, a foglalkozásuk, azt nem állítom. Lehetséges, hogy gúnyból nevezték őket így. A fogműtét után mi nyolcan bementünk a gázkamrába és a hullákat csillébe raktuk. Azon eltoltuk az égetőhöz, ott kifordítottuk őket és a Sonderkommando emberei bedobálták az égő kemencébe. Az égetés kb. 3 óra hosszat tartott. [...] 2200 cigányt hamvasztottunk el. [...] Az egész láger levegője tele volt a szerves anyagok égetésénél tapasztalható jellegzetes szaggal, melyet úgy igyekeztek közömbösíteni, hogy nyers zöld gallyakat égettek illetve füstöltek, melynek erős szaga egybevegyült az égő test szagával. 24 órai munka után 24 óra pihenőt kaptunk. A harmadnap irodai munkára osztottak be. Az irodai munka abból állt, hogy a 2200 cigány kartotékra ráütöttünk egy bélyegzőt „gesterban m 7. u.t.”. E munkával végezve az égetés után fennmaradt salakszerű torzókat szórtuk széjjel az égető mellett, más részét, főként a hamut kihordtuk a Foldarbeitskommando telephelyére, földtrágyázás céljára.^{3631.}

Este 8 órakor blokksperre volt, összeszedték a visszamaradt cigányokat, autókra rakták és vitték a krematórium felé. Soha nem fogom elfelejteni a szerencsétlenek jajveszékelését, ők már tudták, hogy hová viszik őket. Ez volt legszörnyűbb éjszakánk, ilyen borzalmat, mint ezen az éjszakán soha nem éltem át.^{3447.}

Szörnyű élményeink voltak. Hallottuk állandóan a szörnyű jajgatásokat, felnőtt és gyermek sikolyokat, lövöldözéseket, láttuk az óriási égnek törő lángokat és éreztük a szörnyű füstszagot, amelyet az emberi test égése okozott. [...] Minket csak egy kerítés választott el a krematóriumtól, nagyon vastagon voltunk elzárva, hogy ne láthassunk be, de a hangok mind áttörtek és mivel sok volt az anyaguk kint is égettek a krematórium udvarán.^{2777.}

Rettenetes sírásokra, sikoltozásokra ébredtünk fel, amint később megtudtuk, a cigányokat vitték akkor a gázba. A krematóriumban éjjel-nappal égettek.^{2788.}

Sokszor kaptunk kézhez a krematóriumból rabruhákat, melyeknek a zsebében volt még az útravalónak kapott adag kenyér margarinnal. Így áltatták a szerencsétleneket, hogy munkára osztják be őket, hogy ne tudják, hogy hova viszik őket. Mindezt megmondtuk akkor a németeknek, hogy nem látjuk értelmét, hogy dolgozzunk, ha ránk is ez a sors vár, erre ők azt mondták, hogy mi nyugodtak lehetünk, mert „csak” a német cigányokat égetik el, mert azok ellenálltak nekik. Ezekkel a szerencsétlenekkel szörnyen bántak el szintén. Vad kutyákat uszítottak rájuk, ezek letépték róluk a hússal együtt a ruhájukat is. Majd gázba és utána krematóriumba kerültek.^{3177.}

Hét hétig voltunk karanténban, sarlach és himlő-járvány dúlt itt. Utána visszahoztak a cigánylágérbe, akkor már cigányok nem voltak ott.¹³⁵¹

Más helyszínek

A Nyugat-Magyarországról a komáromi Csillagerődbe deportált magyar állampolgárságú romák közül a nyilas kormányzat több mint ezret kiszolgáltatót egy idegen hatalomnak, németországi koncentrációs táborokba hurcoltatta. E szerencsétlenek útja elsősorban Dachauba, Ravensbrückbe, Mauthausenbe és Bergen-Belsenbe vezetett, míg más csoportokat a buchenwaldi lágérbe szállítottak, megint mások hadiüzemekben, kőfejtőkben végeztek rabszolgamunkát. Természetesen mindenütt voltak más országokból korábban odahurcolt roma rabok is.

A dachau haláltáborba érkezettek az SS-katonák kutyákkal várták, a férfiakat ütötték verték a kiszállásnál. A táborban voltak magyar cigányok, ezek mindig sírtak: „Jaj a gázkamrába visznek! Istenem, milyen csúnyán kell elpusztulnunk!” Sokszor odajöttek hozzám és mondták: „Kisasszonykám, megmondom ám a szerencsédét, had vessek kártyát, meglássa, megjósolok mindent, híven egy darabka kenyérért.”³⁵⁰⁶

A nőket rövid idő után Ravensbrückbe szállították tovább. Voltak, akiket vonattal, s voltak, kiket gyalogmenetben.

Az út 320 km hosszú volt, nyolc nap alatt tettük meg. Tizenháromezer ember indult, 1800 érkezett meg. Aki nem bírt menni, aki vizet merített, aki lehajolt egy kis krumplihéjért, azt lelőtték. Állandóan hallottuk a hátunk mögött a lövöldözést, a félelemtől remegve mentünk. Sokan megőrültek. Ezeket persze kivégezték. [...] Magam láttam, hogy az egyik SS pisztollyal kilőtte egy fiúnak a szemét. Ez azért történt, mert a szerencsétlen kiugrott a sorból egy marharépa-veremhez, az SS gyorsan odament, hogy ráüssön, de közben egy másik SS hátulról rálőtt. [...] Voltak fiatal gyerekek, lengyel cigányok az úton. Ezek megkérték a Transportführert, hogy engedje meg, hogy marharépat hozzanak és szétosszák a gyerekek között. Megengedte, de mire elhozták, a másik SS elvette tőlük, és lelőtte a gyerekeket.²¹⁰⁰

Dachauból Ravensbrückbe vittek. Tizenkét napig egy Zeltlágérbe helyeztek el, sátoros cigányok között voltunk, esős idő volt a lágérbe beesett az eső és állandóan a vízben ültünk vagy álltunk.³¹³⁰ Tizenkét napot töltöttünk itt egy ponyvasátorban, öreg cigányokkal együtt, közben elszedték minden holminkat, meztelenek voltunk, a verés természetesen itt sem maradhatott el. Végre tizenkét nap után a szörnyű zsúfoltság véget ért és elvittek egy fürdőbe, ahol egész éjjelen át álltunk az ajtó előtt, míg végre bejuthattunk. Itt ismét elvették mindenünket, kaptunk egy hideg fürdőt, decemberben, azután egy nyári ruhát és abban voltunk tíz napon át sátorban. Később egy blokkban voltunk ismét cigányokkal, tizenketten egy kojában, míg végre ki-

választottak 550 embert munkára, akik közé mi is bekerültünk.⁹¹²

November 30-án érkezünk meg. Itt a cigányokkal együtt behajtottak minket egy zeltbe, ahol már 1500 Auschwitzból büntetésül ide szállított zsidó nő volt. Annyi helyünk sem volt, hogy a hátizsákunkra ráülhessünk.²⁰⁵⁵

A fürdőben télvíz idején minden meleg holminkat elvitték, helyettük egy szál könnyű nyári ruhát adtak. Két hétig az úgynevezett halálsátor lakója voltam. A pusztta földön feküdtünk, még szalmát sem kaptunk, olyan kevés volt a férőhely, hogy csak kuporogtunk, egyszer sem nyújthattuk ki tagjainkat. Még véccére sem lehetett kimenni. Minden szükségletünket bent kellett elvégezni, ami még szörnyűbbé tette amúgy is rettenetes helyzetünket. Cigányokkal voltunk együtt, akik az ételosztáskor megrohanták a kondérokot. Aki nem tudott tülekedni, annak bizony vajmi kevés jutott a zuppából, vagy egyáltalán semmi.¹²⁰⁸

Ravensbrückben vernichtungslager volt, egy Zeltlágérben nyertünk elhelyezést kétezren, sorba kellett állnunk, míg mindenki megkapta a számát. Másnap hajnalban még sötétben ismét sorakozó volt és fürdőbe vittek, itt azután levették minden holminkat, kaptunk egy megkeresztezett nyári ruhát, de kabátot nem és visszamentünk a Zeltbe. A kövön aludtunk szalma nélkül, hajnali 3 órakor volt ébresztés és 6-ig álltunk appelt, egy szál nyári ruhában. Reggel feketekává volt, az ebédért ismét sorba kellett állni, és dulakodni, a kenyérért ismét, így egész nap jóformán csak sorba álltunk. Cigányokkal voltunk együtt, két hétig csak kenyeret ettünk inkább, mert nem bírtunk a cigányokkal egy edényből enni. Két hét után újból fürdő következett, más ruhát kaptunk, fehérneműt azonban nem. Ötvenet vagoníroztak be egy vagonba, borzalmas hideg volt, kértük, hogy az ajtót csukják be, ezt természetesen nem tették, hiszen hideg volt, huszonöten voltunk az egyik és huszonöten a másik oldalon, szigorúan meg volt tiltva, hogy közepén találkozzon a két csoport.⁹³²

Az utolsó hónapokban több lágér felszámolásakor is ide küldték a rabokat, ahogy arról a 288. számú jegyzőkönyv is beszámol:

1945 márciusában „evakuálták a dorai lágért. Vagonba raktak bennünket. Az első transzportba zsidók és cigányok kerültek. Tudtam, hogy ebből csak baj lehet. Nem is hallottunk többé ennek a transzportnak a sorsáról... Tizenkét napig utaztunk a vagonban minden enivaló nélkül. Naponta egyszer le lehetett szállni a vagonból. Ilyenkor, ha sikerült a sínek között gazt találni, azt ettük.”

A szerencsésebbek hadiüzemekbe jutottak, ahol ugyan rendkívül nehéz körülmények között kellett rabszolgamunkát végezniük, de a koncentrációs táborok bármely foglya szívesen cserélt volna velük. A Barthba hurcolt első transzportokkal érkezők egy ideig még valamelyest „élvezhették” is a teljes létszámra való feltöltés előtti állapotokat, amelyek aztán az egyre újabb transzportok megérkeztével

gyorsan rosszra fordultak. „Ez az út sem tartott tovább két napnál, megérkezésünk után a cigányokkal és németekkel együtt helyeztek el egy blokkban. Itt mindenki külön ágyban aludt, sőt kötelező is volt a külön ágyban alvás. Eleinte az ellátás kielégítő volt, kétszer naponta kaptunk főtt ételt, negyed kenyér volt a fejadag, de később már a koszt silányabb lett, a kenyér is kevesebb. Repülőgyárban dolgoztunk, a napi munkaidő 12 és 14 óra volt, felváltva tag- és nachtschichtben. A munkánál elég jól bántak velünk.”¹⁵⁸⁶

A következő embertömeggel odahurcoltak már többnyire más tapasztalatokról számoltak be. „Repülőgépgyárban dolgoztunk, igen nehéz fizikai munkát, a munkafelügyelők Wehrmacht-katonák, rendesen bántak velünk, de a lengyel árja nők állandóan vertek bennünket, nem volt szabad megpihennünk, akkor mindjárt vertek. Naponta tizenkét órát dolgoztunk, egy órai ebédszünettel. Nyolcan kaptunk egy kilós kenyeret és fél liter üres levest. Rengeteg volt a beteg, főképpen az éhségtől legyengültek és a flekk-tífuszosok. Revirben gyógyították a beteget. Cigányokkal voltunk együtt, akik tele voltak tetvekkkel, tőlük kaptuk el mi is.”⁸⁶²

Megérkeztünk Barthba, ahol mind a háromszáz nőt egy padláson szállásolták el. Barthban addig magyarok nem voltak; németek, cigányok, csehek, lengyelek és oroszok lehettek kb. 1800-an. Az élet itt borzalmasan nehéz volt. A Henckel repülőgépgyárban dolgoztunk, nehéz férfimunkát végeztünk: vasat kalapáltunk, emeltünk és fordítottunk 40-50 kilós darabokat, egész nap állva. A munkaidő napi 14 óra, felváltva éjjeli és nappali schichtekben. Hat hétig állandóan éjjeli munkát végeztünk, ami azt jelenti, hogy este fél héttől reggel fél kilencig dolgoztunk egyfolytában, sőt néha 11-ig is, mert német mesterünk mindig kiesztelt valamit, amivel tovább visszatartott.”²⁴³⁸

A lipcsei hadiüzemben is dolgoztattak cigány rabokat. „Auschwitzban elválasztottak a férfiakról, öregektől, gyerekektől. Fertőtlenítőbe kerültünk, ahol mindenki kapott egy régi ruhát és három nap múlva Leipzigbe vittek. Itt fabarakkokban laktunk és egy fegyvergyárba jártunk dolgozni, amelyet Hasagnak hívtak. A munkahely kétkilométernyire volt lakóhelyünkől. Mi négyszázan voltunk, és rajtunk kívül cigányok és lengyel férfiak is dolgoztak itt. Nagyon nehéz munka volt, robbanóanyagokkal dolgoztunk, állandó veszélyben. Nagyon keveset kaptunk enni, mindig kevesebbet. Az utolsó napokban már húszan kaptunk egy kenyeret.”²¹⁹⁰

Rochlitzben kegyetlen kőfejtésben örölték fel az oda deportáltak fizikai és szellemi erejét, egészsé-

gét és túlélési esélyeit. „Januárban Rochlitzbe mentünk. Egy fegyvergyárban laktunk, árják, cigányok, különféle nemzetek munkásai voltak itt. SS-ek felügyeltek ránk munka közben és kegyetlenül ütöttek, vertek minket. Kövekkel dolgoztunk. 30-40 kg-os köveket kellett lánokban egymásnak dobálni, egymástól kétméternyire álltunk. A legnagyobb fagyokban is egész nap kinn voltunk, és még a kabátunkat is le kellett venni, hogy jobban menjen a munka. Vigyázzállásban kellett állni, így persze a kövek nem jól estek, rádobtuk társaink lábára, kezére és az is a mienkre. A nagy kövek felhasították végtagjainkat, körülöttünk a fehér hó mindig piros volt vérünkötől. A fagyási sebekről nem is beszélek. Reggelként, mielőtt kivonultunk munkára, feketekávé járt nekünk, de ezt többnyire nem kaptuk meg, azzal, hogy még nem készült el. Mikor hazajöttünk, láttuk, hogy a felügyelőnőnk a feketekávéban mosatja ki fekete köpenyét. De mi annyira ki voltunk éhezve, és úgy vágyódtunk valami meleg étel vagy ital után, hogy a kondérból kimerítettük a piszkos feketekávékat és azt ittuk ki.”²¹³⁶

A haláltáborok még a náci Harmadik Birodalom elkerülhetetlenül biztos összeomlása tudatában is folytatták gyalázatos tevékenységüket.

1945 januárjában a ravensbrücki lágerben az SS tábori orvosa, dr. Luke vezetésével 120-140 cigánylányt sterilizáltak, a legfiatalabb közülük 8 éves volt. Amikor az első szovjet katonák elérték Auschwitzot, és felszabadítottak 4800 foglyot, közöttük már csak egyetlen egy roma származású volt életben. 1945 februárjában a ravensbrücki koncentrációs táborban még megöltek 1356 romát.

1945. április 11-én a 3. amerikai hadsereg 6. páncélosadosztálya felszabadította a buchenwaldi koncentrációs tábort. Április 15-én brit, kanadai és amerikai katonák felszabadították a bergen-belseni koncentrációs tábort. Április 22-én a nációkkal együttműködő fasiszta horvát usztasa rezsim – roma foglyokat is őrző s tömegesen megsemmisítő – jasenovaci koncentrációs táborából a rabok egy része tömeges kitörést szervezett. A kitörés napján 1073 fogoly volt, akik közül 600-an vettek részt a kitörésben, de csak 91 élte meg a szabadságot. Április 29-én a szövetségesek a dachau haláltáborát is felszabadították.

A világ történészei közel félmillióra becsülik a vészkorszak – s benne a holokauszt – áldozataivá vált (elpusztított, illetve elpusztítani szánt fogolyként dolgoztatott, sterilizáltak, maradandó egészségkárosodást elszenvedett) cigányok számát.

Hegedűs Sándor

Minden évben augusztus 2-án emlékezünk a roma holokaszt áldozataira.